

VII-3

ESZMÉK

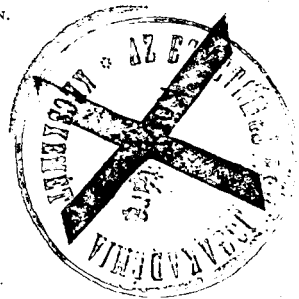
A VALLÁSSZABADSÁGRÓL.

IRTA

DR. HORVÁTH ÖDÖN

DÉKÁN-TANÁR AZ EPERJESI JOGAKADÉMIAÁN.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Jog- és Közigazgatás-tudományi Kar Könyvtára	
Lelt. napló: 22.032/1 sz:	
1917. évi. 34. csoport:	szám: 175

EPERJESÉN

KÖSCH ÁRPÁD KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBŐL

1896

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Jog- és Közigazgatás-tudományi Kar Könyvtára	
Lelt. napló: VI. 9 sz:	10144
csoport:	szám.

SZEGEDI TUSONRÉSZVÉLT
ÁLLAMI TUSONRÉSZVÉLT
Lett. nr. 647

Gszmék a vallásszabadságról.

Eszmék a vallásszabadságról.*

Ha a jog- és állambölcselet irodalomtörténetét — a társadalmi élet jelenségei felől bölcseledők eszményeinek ezt a gazdag tárházát — lapozgatjuk, s ha lelkünk helyenkint visszariad vagy hidegen fordul el e bölcselek némelyikének tévedéseitől, s másfelől helyenként elragadtatik azok által az eszmények által, a melyek — mint az egyenlően hangolt húrok egyikének rezgése a másikat — megrezdítik, magukkal vonják keblünk érzelmeit, agyunk gondolatait: bizonynyal meg fogunk állapotodni és pedig emelkedett lélekkel állapotodunk meg a kiváló angol bölcselelőnek: *Locke*-nak nagy nevénel.

Mint minden függetlenül gondolkozónak, mint minden bátornak, ki a tapasztalt visszásságok felett pálczát törni merész, s ki előtt csupán egyetlen tekintély van, mely őt nézeteinek, irányelvének felállításánál vezeti s ezeknek követésénél hatalma alatt tartja:

* Megjelent a *Jogi Szemle* 1893. évi április 10-iki (11-iki) számában.

az igazságnak ellenállhatatlan tekintélye: úgy *Locke*-nak is méltánytalanságot, üldözést kellett szenvednie; neve megvetés tárgya volt sokak előtt, kik az isten-tagadás vádjával illetvén őt, kigúnyolták és sárral dobálták; s alig merném bízvást állítani azt; hogy ma már nincsenek olyanok, a kik ezt teszik, vagy ezt tennék vele.

De hát az igazság csak igaz kebelben hódít magának tért; az előítélettől ment eszmét csak előítélettől ment agy teheti magáévá; önzetlen nézetnyilvánítás önző, hasonlós lélekben nem üthet tanyát; s a különböző földi-, ember-csinálta tekintélyek fényétől elvakult szem miképen túrné az igazság örök-tiszta, egyedül életető napjának fényét!?

Ez jut az eszembe mindig, valahányszor arra gondolok, hogy miért kell igaznak lennie annak, a mit *Váradí A.* (Iskarióth) oly szépen fejez ki, hogy «Mesiás leend minden nagy eszme, a melynek mindig kész a Golgotha»! — s hogy miképen lehettek és lehetnek ellenségei a *Locke* által hirdetett eszméknek, kiről oly igazsággal mondja *Janet P.* (*Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale*), hogy őt, mint az újkori szabadelvűség mesterét és atyját kell tisztelnünk, s hogy ő a liberalizmus philosophusa! — Azok, a kik az ily eszméknek ellenségei: nem barátai az igazságnak, nem mentek az előítélettől, nem ismerik az önzetlenül gondolkozni tudást, és földi tekintélyek rabjai, melyeket okuk van az igazság erejétől, hatalmától féltetni.

Mily jól esik ma is — azok megjelenése után több, mint kétszáz évvel — átlapozgatni ezeket a műveket, a melyek a szabadságnak tiszta szellemét lehellik!? Mily jól esik lelkünknek meghódíttatnia ezek által az eszmék által, melyeknek olvasásánál egy van csupán, a mit sajnálni lehet: az, hogy ma is vannak olyanok, a kiknek lelkét ezeknek fénylő sugarai még át nem világították, át nem melegítették teljesen!

Szabadságszerető lelke, mely a szabadságot és egyenlőséget az ember természetében gyökerezőnek, magán a teremtésen nyugovónak s az u. n. természeti állapotot leginkább jellemzőnek tudta tekinteni s mely az állam alakulására vonatkozólag felállított elméletét is áthatván, abban a mondatában nyer kifejezést, hogy: csak örültekről tehető fel az, hogy egy semmiféle korlátot és kötelezettséget nem ismerő hatalomnak hódolnának meg önként, leginkább a *tűrelmességről* írott leveleiben (Letters for toleration) nyilatkozott meg.

A szabadság jogát, mint az embernek s az állampolgárnak legfontosabb jogát, teljes mértékben kiterjedőnek veszi a lelkiismeret, a vallás terére is, s hogy ennek megvalósulása lehető legyen: főczélját *az államnak az egyháztól való elválasztása* képezi, mire nézve *Bluntschli*-nál olvastam (Psychologische Studien über Staat und Kirche) a legszebben és legtalálóbban kifejtve azt, hogy ezek összevonása csakis mindkettjüknek fejletlen, gyermekkorában látszik lehetségesnek. Kifejti mind a kettőnek célját, hatáskörét és

terét, hogy egymástól való szükséges elkülönítésüket, valamint annak kikerülését, hogy egyik a másik jogkörébe avatkozzék bele, lehetővé tegye.

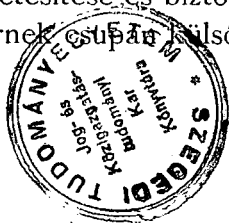
Erre vonatkozó nézetei azonban távolról se azonosak azoknak a nézeteivel, a kik egymással *szembe*, egymás *ellenébe* kívánják állítani az államot és az egyházat, hanem azokéival, a kik, a párhuzamnak helyes megvonását nagyjából tőle tanulván el, úgy, a mint ezt, (fentebb idézett művében) bár kissé a túlzásig vitt hasonlattal *Bluntschli* tette, egymás *mellé* rendeltéknek, feladataikban, céljaikban egymást kiegészítőknék tekintik az államot és az egyházat.

Csakugyan olyan a kettő között a viszony, — hogy egy hasonlattal éljek, — mint a melyet a tudomány és a vallás között lenni állítunk, mikor a kettőt egymástól elkülönítvén: óvást teszünk az ellen, hogy a tudományos kutatásokkal foglalkozó észnek szabad szárnyalását a vallásnak, igaz: megczáfolhatatlan, de egyszersmind beigazolhatatlan dogmái kössék meg, jóllehet, mi sem áll tőlünk távolabb annál, hogy a tudományt és a hitet egymás léte ellen törőnek, egymást kizárónak tudnók tekinteni. Tudjuk, érezzük valamennyien, hogy a hit, melyben, mint *br. Eötvös J.* mondja (A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra), nemcsak istenhez való viszonyaink meghatározását keressük, hanem a melyhez folyamodunk mindenben, hol minket a tudomány elhagyott, tőle várván a világ teremtésének, a természet rendjének, a társadalom alakulásának és saját

fejlődésünknek magyarázatát s melynek jelentőségét ilyképen tehát egy elfogulatlanul gondolkozó ember se kicsinyelheti soha, mily elodázhatatlanul szükséges, mily felette üdvös az embernek! Ennek a tudománytól való elválasztásával egyedül azt óhajtjuk elérni, hogy mind a kettőt a saját terükön való működésre serkentsük, hogy mind a kettőnek kölcsönös függetlenségét megóva: kikerüljük azokat — az eredményekben káros hatású — visszasságokat, a melyek köreik meggondolatlan összezavarásával szükségkép vele járnak.

A nagy bölcselő erre vonatkozó alapelvét így találjuk formulázva: Az állam az embereknek az az egyesülése, a mely polgári érdekeik kielégítése, védelmezése és előmozdítása végett alakult. A vallásról való gondolkodás nem polgári érdek s a felsőbbség nem kapott hatalmat a lélekre, mert hitét senki se vetheti alá mások parancsának s a közhatalom a kényszert csak külső dolgokra alkalmazhatja. A vallás: a kedély meggyőződése, mely külső kényszert el nem visel.

Mily sokan vannak olyanok, a kik a jog és az állam valódi feladatait helyesen meg nem értvén, ezt az alapigazságot felfogni nem lesznek képesek! Mily sokan vannak olyanok, a kik nem vevén fontolóra azt, hogy a jognak a célját az emberi életcélok megközelítésére elodázhatatlanul szükséges társadalmi élet békéjének, zavartalanságának létesítése és biztosítása képezvén: tárgyaiul az embernek

cselekményei s ezek közül is csak azok fognak szolgálni, a melyek a társadalmi együttlét rendjét érintik?

Az embernek belső világa, lelkiismerete semmikép se tartozhatik alája a jognak, a felsőség csakugyan nem kaphat hatalmat a lélekre, mert — mint *Luther* mondotta — ez isteni rész s e felett csak istennek lehet hatalma. Hogy pedig — a mit büntető-törvénykönyvünknek a vallás és ennek szabad gyakorlata ellen irányuló bűncselekményekről szóló fejezetéhez kapcsolt ministeri indokolásban olvashatunk — «a vallás, a hit az ember benső lényének tárgya s el van vonva a világi hatalom bíraskodásától», az nem szenvedhet kétséget senki előtt.

A lelkiismeret terét ki kell venni a jog hatalma alól, és pedig nem csupán azért, a mire *Bluntschli* mutat reá (Politik), mert az államnak minden erőszakos beavatkozása a vallás szentélyébe, megsérti és fellázítja az ember kedélyét, hanem azért, mert — mint említém — mindaz, a mi bensőnkben lakik, nem ellenkezik, nem ellenkezhetik a jog főelvével; valamint azért, mert ha ezt hatalmuk alól ki nem vennénk: megvalósíthatatlan, elérhetetlen feladatot tűznénk a jog és az ennek biztosítására hivatott közhatalom: az állam elé.

A vallásszabadság jogához tartozónak még nem lehet tehát tekinteni az embernek természetében gyökerező azt a szabadságát, hogy ő tetszése szerint való nézeteket állíthat fel és követhet a vallás terén, mindaddig, a míg ezeknek a nézeteknek és eszmék-

nek a felállítása és követése külső, a társadalmi élet rendjét érintő tettekben nem nyilvánul. Itten kezdődik a vallásszabadság fontos joga, melyet a jog, az állam elismerni és biztosítani tartozik, hacsak — hogy *Krug* hasonlatával éljek (Dikäologie) — az embert olyanná tenni nem akarja, mint a kit megillet ugyan a járhatás szabadsága, de lábai össze vannak kötözve, s mint a ki lélegzetet vehet ugyan, de torkát egy kéz összeszorítva tartja.

Az állam ama kötelezettségének, hogy a vallásszabadság jogát elismerni és védelembe részesíteni tartozik, egyetlen, de természetes és magától értetődő korlátját képezi az az elv, hogy olyan elveket és irányokat, valamint olyan cselekményeket, melyek saját céljával, tehát a társadalmi együttlét rendjével ellenkeznek, megtűrnie nem lehet és nem szabad még akkor sem, ha ezek esetleg a vallásos meggyőződés címén állítottak fel és követték vagy pedig követetnek el.

De, mint mondtam, az ember belső világának a jog alá való rendelkezésével: a jog és az állam elé olyan célokat tűznénk, a melyeknek megvalósítása ezeknek egyszerűen nem állana hatalmukban. Avagy milyen módon s milyen eszközökkel hasson be a jog, az állam az ember lelkiismeretébe, mily módon parancsoljon reá bizonyos nézetet, bizonyos meggyőződést, vagy mily módon tiltsa el őt ilyentől? A lelkiismereten venni szándékolt, vagy tényleg vett minden kényszer nemcsak hogy méltatlan az emberhez és

megalázó reá nézve, hanem sikerre általában nem vezetvén, áttatásra, hazudozásra, tehát erkölcstelen-ségre kényszerítheti azt, a ki ellen alkalmazásba vétetett. Már pedig a kik a jognak és az erkölcsnek egymáshoz való viszonyát helyesen ismerik, azok jól tudják azt, hogy a jog soha se parancsolhat olyat, a mit az erkölcs tilt. Gondoljuk csak végig az ember vallásos meggyőződésén külső eszközökkel erőszakot tenni igyekvő sötét korszakot, a vallási üldözések, a vallási harczok szomorú korszakát és vessük fel azt a kérdést, hogy vajjon méltó volt-e ez az emberhez, s vajjon törekvésének célja el lett-e érve? A felelet, a mit erre a kérdésre ennek a korszaknak lehangoló tapasztalataiból meríthetünk, csak *tagadó* lehet. J. S. Mill mondja (On liberty), hogy: «az a fogalom, hogy az egyik embernek kötelessége a felől gondoskodni, hogy a másik vallásos legyen, volt okozója minden eddig elkövetett vallási üldözésnek s ha el lenne fogadva: teljesen igazolná is az üldözéseket!»

Ezekből a most elmondottakból a következő elvek erednek:

Addig a már kiemelt határvonalig, hogy fennállásának veszélyeztetését egyetlen vallásfelekezett részéről sem tűrheti meg: az államnak minden vallásos meggyőződéssel szemben *teljesen azonos álláspontra kell helyezkednie*, s a védelmet, a biztosítást, az előmozdítást egyenlő mértékben kell juttatnia minden vallásnak, hiszen egyenlőség nélkül szabadság sem lehet.

A vallásszabadság joga az állampolgári jogok közé tartozik; az ezekben való részesedésnek elengedhetlen alapelvét, az embernek és az államnak természete és céljai által okvetlenül megkövetelt egyenlőség képezi. «Nem kiváltságok, hanem *szabadság* kell századunkban, — mondotta *b. Eötvös J.* (A zsidók emancipációja) — s ez nem létezhetik, ha nem *köztulajdonunk!*» Az állam előtt vallási czélok nem lebegvén: vallási meggyőződéséért senkit előnybe vagy hátrányba részesíteni nem szabad. Az u. n. «*uralkodó vallás*» rendszere ennek az elvnek egyenes megtagadása.

De ha teljes bátorsággal tudjuk levonni ennek az elvnek consequentiáit, egészen odáig kell mennünk, hogy a vallási meggyőződés tetszés szerint való megváltoztatását, vagy esetleg ennek hiányát s az egy meghatározott vallásfelekezethez se való tartozást, joghátránnyal sújtani szintén nem lehet, mindaddig, a míg ez a jog főelvét érintő cselekményekben nem nyilvánul.

Mivel sem indokolt tehát az, a mi ellen *Locke* erélyes szót emelt (i. m.), hogy az állami közügyekbe való befolyás a valamely vallásfelekezethez tartozáshoz legyen fűzve, hogy tehát *a polgári és politikai jogokban csak bizonyos vallásfelekezetűek részesüljenek.* Az állam saját céljával, rendeltetésével és természetével jönne határozott ellenkezésbe, ha vallásfelekezeti különbségük szerint kívánna különbséget tenni állampolgárai között, kiknek általános jólétét előmozdítani

van hivatva s kiket az állami közügyekbe való befolyás szempontjából államukhoz való tartozásuk, államuk érdekeinek keblükön való viselése, nem pedig vallásos meggyőződésük tesz képesebbekké. A *br. Eötvös J.* által 1870. februárjában benyújtott törvényjavaslat 2. §-a vette célba ennek kimondását nálunk; ennek indokolásában azt olvashatjuk, hogy: a hitvallás minősége nem szolgálhatván sem bizonyítékul, sem mértékül a polgári s politikai jogok élvezetére való akár értelmi, akár erkölcsi képzettségnek: ezen jogok gyakorolhatását nem is lehet a hitvallástól tenni függővé.

Ugyanezekből az elvekből kell annak az álláspontnak is erednie, hogy a különböző vallásfelekezetek és vallási társulatok alakulásánál az esetről-esetre adandó engedélyezésnek, a *vallásfelekezetek «bevételeinek» a rendszerét* helyesnek tartani nem lehet, és pedig nem csupán azért, mivel a «*cujus est instituere ejus est abrogare*» elvénél fogva az engedély megadásának joga az engedély meg nem adásának, vagy esetleg elvonásának jogát is magában kell, hogy foglalja, a mi pedig a vallásszabadság jogának megszorítását jelenti, nemcsak azért, mivel ez ellen a rendszer ellen bátran fel lehet hozni mindazokat a kifogásokat, a melyek a censura ellen szoktak felhozatni általában, hanem mivel az állam érdekei kellőleg meg vannak védve az által, ha — a mint ezt p. o. Ausztriának 1874. évi május 7-iki törvénye kimondja — az alakulás előfeltételeként szabatik

meg az, hogy az új vallási társulatok tanai, istentiszteletük s választott elnevezésük törvény- vagy erkölcsellenes ne legyen.

Ebben az esetben az említett feltételek fennforrásának az alakuló vallásfelekezetre való igazolását s annak alapján a megalakulás-tudomásul vételét bátran rá lehet bízni a kormányhatalomra. Teljesen igaza volt e tekintetben annak az osztályvéleménynek, a melyet országgyűlésünk képviselőházának VII. osztálya 1867. decz. 18-án terjesztett elő s melyet másutt is volt alkalmam méltatni, («A vallásszabadság kérdéséhez» cz. művemben) mikor azt mondotta, hogy: elmúltak már azon idők, midőn az államokban uralkodó vallás létezhetett, a mely mellett sokszor hosszas és véres küzdelmek után, mintegy erőszakkal, ismertették el magukat törvényesen bevettek gyanánt más vallások, más hitfelekezetek. Tegyük hozzá a magunk részéről azt, hogy ezeknek az időknek megújulását, a vallásszabadság fogalmát megérteni tudó agy nem óhajtja soha.

És szükségképen következik ezekből az elvekből az is, hogy az állampolgári kötelességeknek megkövetelhetésétől, a melyek fejlesztése saját fennállásának általános feltételét képezi, polgáraitól nem követelhet olyasmit, a mi ezek vallásos meggyőződésével ellenkezik. Így a más vallásfelekezetűek ünnepeinek megtartása s a más vallásfelekezetűek, vallásos tisztetének tárgyait képező dolgokkal szemben a vallásos tisztelet nyilvánítása csak az általános vallás-

szabadság megsértésével kívánható meg. Ellenben a védkötelezettség teljesítésének megkivánása azoktól, a kiknek a vallási meggyőződése ezt tiltja, az állam fennállhatása érdekében s az állampolgári kötelességek egyenlősége szempontjából indokolt. Ez utóbbi tekintetben kétségtelenül a legtovább mentek az északamerikai Egyesült Államok, melyek némelyikében, p. o. Pennsylvaniában és New-Yorkban, az oly vallásfelekezetekhez tartozóknak, melyeknek hitelvei a háborúban való részvételt eltiltják, meg van engedve az, hogy magukat a hadkötelezettség alól megváltásák. (*Hinschius*: Allgemeine Darstellung der Verhältnisse von Staat und Kirche.)

Egyébként bizonyos az, a mit *br. Eötvös J.* oly szépen fejez ki, (A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra), «hogý minden álladalom veszélyben van, hol a törvényei ellen vétők s rendeleteit meg nem tartók, ezt egy magasabb kötelesség érzetében teszik», s hogy tehát azok a cselekvények, melyek az állami rendelkezések ellenében a vallási meggyőződés czímén követtetnek el, igen megfigyelendő és komoly jelenségeknek tekintendők. Azonban éppen úgy bizonyos az is, a mit a már előbb idézett képviselőházi osztályvélemény (1867. decz. 18.) idevonatkozólag magában foglal, mikor azt mondja ki, hogy: «Bármí okon tagadja meg valaki polgári kötelességeinek teljesítését, — ha a hitelveire hivatkozva teszi is azt, — az államnak joga van megóvni ellenében érdekeit, de az *intézkedés*

alapja csupán az lehet, a mit cselekszik, vagy mulaszt, nem pedig az, a mit hisz!»

Világos azonban az is, hogy az állam, ha maga nem tehet erőszakot polgárainak lelkiismeretén, azt sem tűrheti meg semmikép, hogy polgárainak általános lelkiismereti szabadsága a különböző vallásfelekezetek által hirdetett elvek folytán szenvedjen sérelmet, vagy megszorítást. Különösen nem engedhető ez meg a különböző vallásfelekezetek által felállított és követett azoknál a szabályoknál, a melyek — az állam elismerése folytán — arra vannak hivatva, hogy az állam jogszabályaiként szerepeljenek, vagy azokat pótolják.

Ha ez az eset fordul elő: az államnak elodázhatlan kötelessége az ily természetű kérdéseket saját szabályozó hatalma alá vonni s azokat minden polgárára egyenlően érvényes, általános szabályok alá helyezni. Idetartozik különösen a házassági jog összes kérdéseinek — ideértve különösen a házasságkötés formájára, a házassági akadályokra s a házassági elválásra vonatkozó kérdéseket is — az állami egységes törvényhozó és bírói hatalma alá vonása, vagyis az igazi értelemben úgynevezhető *«polgári házasság»*-nak létesítése.

A mi a polgári házasság megkötésének ismert formáit illeti: az előadott elvek szükségképen *az általános kötelező polgári házassághoz* vezetnek, vagyis ahhoz a megkötési módhoz, a melynél a házasság az állam törvényei által ezzel megbízott állami ható-

ság előtt köthető meg érvényesen, a felek belátására lévén bízva tisztán az, hogy vajjon megkötött házasságukat egyházi megáldásban kívánják-e részesíteni, vagy nem? Az u. n. facultativ polgári házasság — mint azt *Hinschius* oly helyesen mondja («Eheschliessung» című cikk. Holtzendorff: Rechtslexicon) — legfeljebb mint az általánosan kötelezőre való átmeneti stádium, a gyakorlati viszonyok által indokolva jöhet elő s elvileg elvetendő; az u. n. szükségbeli polgári házasság pedig, vagyis az, a melynél a házasságnak polgári hatóság előtt való megkötését csupán olyanoknak engedik meg, a kik az egyház szabályai szerint házasságra nem léphetnek, minden egyes esetben az állami és egyházi törvényeknek egymással való összeütközésében találja alapját s ellene mond az állami főhatalom és a polgári törvényhozás tekintélyének.

A szabadelvűségnek egyik következménye kétségtelenül az az elv is, hogy a gyermekeknek mely vallásban való nevelése tekintetében a határozat a gyermek szüleit illesse meg, úgy, a mint azt már az e tárgyban 1870-ben benyújtott törvényjavaslataunk is célba vette; indokolt lévén az a további rendelkezés, hogy ott, a hol e tekintetben a szülék kölcsönös megállapodása létre nem jöhet: a vegyes házasságból született gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását.

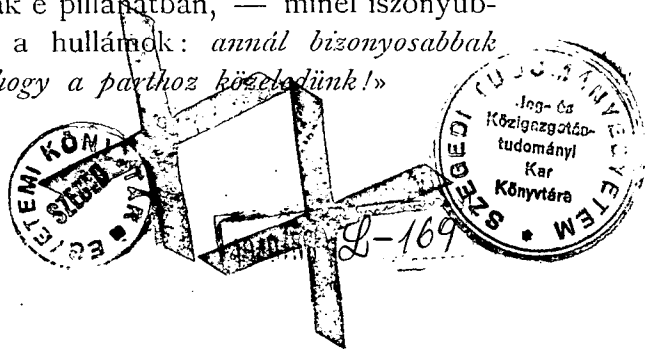
Ugyanezen okok folytán végül az állam szintén csak a szabadelyűség kívánalmainak tesz eleget akkor,

ha — a mire feltétlen joga van — az állami anyakönyvek intézményét létesíti, a jogélet terén fontos jelentőséggel bíró emez okiratoknak a vezetését, az önmaga által megállapított szabályok szerint eljáró állami közegekre bízván.

Ezek azok az eszmék, amelyek — mint az elsőben, *Locke* által körvonalozott elveknek következményei átfutják agyunkat akkor, ha a lelkiismereti szabadság kérdéseivel foglalkozunk, azokkal a kérdésekkel, amelyeknek szerencsés kezekkel megoldását minden elfogulatlanul gondolkozó oly bensőleg tudja óhajtani s a melyeket a kor haladó folyama felszínre hozott újabban ismét minálunk is, kik ezeknek szabályozása tekintetében a legelmaradottabb nemzetek közé tartozunk.

Hogy az ily természetű kérdések s az azok körül eszközlendő újítások mindenkor izgalommal szoktak járni, az egészen természetes s aggodalomra, halogatásra okul semmi esetre se szolgálhat.

Jusson eszünkbe *br. Eötvös J.* szép hasonlata (A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra), melylyel, őszinte óhajként fejezve ki azt, méltóan vélem végezhetni szerény fejtegetésemet, — « . . . minél nagyobbak tetszenek előttünk a veszélyek, melyek polgárosodásunk büszke hajója körül tornyosulnak e pillanatban, — minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok: annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közelodünk! »

Ugyanettől a szerzőtől megjelent:

Az eperjesi ág. ev. collegiumi jogakademia
multja és jelene. (Rövid vonásokban.)
Kassa, 1886.

A párviadal. Történeti, jogbölcseleti és tételes
jogi szempontból. Eperjes, 1887.

Megjegyzések jogi szakoktatásunk kérdésé-
hez. Sárospatak, 1888.

Ujabb megjegyzések jogi szakoktatásunk
kérdéséhez. Sárospatak, 1890.

Az 1889: XXVI. t.-cz. (Az 1883: I. t.-cz. mó-
dosításáról, tekintettel a katonai szolgálatot
teljesítő joghallgatókra.) Budapest, 1891.

Dolgozatok a jogi oktatásügy köréből. Eper-
jes, 1891.

A vallásszabadság kérdéséhez. Debreczen,
1891.

Jogi államvizsgálataink reformja. Budapest,
1892.

Jogi oktatásügyünk néhány kérdéséről. Eper-
jes, 1893.